

İbn Hamdîs üzerine çalışan ilk şarkiyatçı Michele Amari şairin Sicilya hakkında söylediği 589 beyitten oluşan *eş-Şıkkılıyyât*'ı yayımlamış (Leipzig 1857), bu şiirler İtalyanca'ya da çevrilmiştir (Turin 1881-1882). Şairin divanı ilk olarak Amari'nin öğrencisi Celestino Schiaparelli tarafından neşredilmiştir (Roma 1897). Bu neşirde 6089 beyitten meydana gelen 360 şiir bulunmaktadır. İhsan Abbas divanı Vatikan nüshasını (nr. 447) esas alarak yeniden yayımlamış ve Schiaparelli'nin neşrinde yer almayan 200'den fazla beyit eklemiştir.

İbn Hamdîs'in birçok şiiri çeşitli Batı dillerine tercüme edilmiş (*El²* [İng.], III, 783), hayatı ve şiirleri hakkında müstakil çalışmalar yapılmıştır. Abdülmuğni el-Minşâvî ile Mustafa es-Sekkâ'nın *Tercemetü İbn Hamdîs eş-Şıkkılı*'si (Kahire 1347), Francesco Gabrieli'nin *İbn Hamdîs*'i (Mazara 1948), Zeynelâbidin es-Senûsî'nin *el-Vaṭaniyye fi'l-edebi'l-'Arabî ve Dîvânü İbn Hamdîs* ile (Tunus 1952) *Abdülcebbâr İbn Hamdîs* (Tunus 1983) adlı çalışmaları, Sa'd İsmâil Şelebî'nin *İbn Hamdîs eş-Şıkkılı*'siyle (Kahire, ts.) *İbn Hamdîs eş-Şıkkılı şâ'iren*'i (Kahire 1406/1986) ve Muhyiddin Harîf'in *İbn Hamdîs eş-Şıkkılı*'si (Tunus 1989) bunlar arasında sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü İbn Hamdîs (nşr. C. Schiaparelli), Roma 1897, neşreden giriş, VII-XIII; a.e. (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1960, neşreden giriş, s. 1-26; İbn Hallikân, *Vefeyât*, Kahire 1367/1948, II, 381-383; *Keşfü'z-zunûn*, I, 290; A. von Schack, *Poesien und Kunst der Araber in Spanien und Sicilien*, Berlin 1855; M. Amari, *Biblioteca arabo-sicula*, Leipzig 1857, s. 517-573; Abdülmuğni el-Minşâvî – Mustafa es-Sekkâ, *Tercemetü İbn Hamdîs eş-Şıkkılı*, Kahire 1347/1929, tür.yer.; H. Pérès, *La poésie andalouse en arabe classique au XIe siècle*, Paris 1937, s. 212, 289-290; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 474-475; A. R. Nykl, *Hispano-Arabic Poetry*, Baltimore 1946, s. 168-170; Zeynelâbidin es-Senûsî, *el-Vaṭaniyye fi'l-edebi'l-'Arabî ve Dîvânü İbn Hamdîs*, Tunus 1952, tür.yer.; a.mlf., *Abdülcebbâr İbn Hamdîs*, Tunus 1983, tür.yer.; Zirikî, *el-A'lâm*, IV, 47-48; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mû'ellifin*, V, 79; H. A. R. Gibb, *Arabic Literature: An Introduction*, Oxford 1963, s. 96-97; J. Vernet, *Literature Arabe*, Barcelone 1968, s. 120; T. J. Monroe, *Hispano-Arabic Poetry*, California 1974, s. 26, 205-212; İhsan Abbas, *el-'Arab fi Şıkkılıyye*, Beyrut 1985, s. 235-262; Sa'd İsmâil Şelebî, *İbn Hamdîs eş-Şıkkılı*, Kahire, ts., tür.yer.; a.mlf., *İbn Hamdîs eş-Şıkkılı şâ'iren*, Kahire 1406/1986, tür.yer.; Abdürrahîm el-Berkûkî, "İbn Hamdîs", *el-Beyân*, I (1911), s. 124, 599; H. Tâhâ er-Râvî, "İbn Hamdîs eş-Şıkkılı", *MMLADm*, XXXVII/3 (1382/1962), s. 407-413; U. Rizzitano, "Ma'a İbn Hamdîs eş-Şıkkılı", *el-Fikr*, VII/6 (1962), s. 563-570; a.mlf., "İbn Hamdîs", *El²* (İng.), III, 782-783; Abdülemîr Selîm, "İbn Hamdîs", *DMBİ*, III, 345-347.

M. FARUK TOPRAK

İBN HAMDÛN

(ابن حمدون)

Ebû'l-Meâlî Bahâüddin Kâfî'l-küfât
Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed
b. Ali b. Hamdûn el-Bağdâdî
(ö. 562/1167)

et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye adlı
eseriyle tanınan edip,
şair ve tarihçi.

Receb 495'te (Mayıs 1102) Bağdat'ta doğdu ve burada yetişti. Yâkût, ailesinin Seyfûddeve b. Hamdân b. Hamdûn'un soyundan geldiğini ve Benî Tağlib'e mensup olduğunu söyler (*Mu'cemü'l-üdebâ*, IX, 185). Birçok edip ve yönetici yetiştiren ailenin tanınmış simaları arasında İbn Hamdûn'un babası filozof ve şeyhülkütâb Ebû Sa'd Hasan b. Muhammed b. Ali b. Hamdûn, kardeşleri Ebû'n-Nasr Gar-sûddeve Muhammed ve Ebû'l-Muzaffer ile oğlu Ebû Sa'd Tâceddin Hasan anılabilir. İbn Hamdûn, Ebû'l-Kâsim İsmâil b. Fazl el-Cürcânî ve diğer bazı âlimlerden hadis dinledi. Önce Abbâsî Halifesi Muktefi -Liemrillâh'ın zamanında (1136-1160) sâhibü dîvânı arz olarak görev yaptı, nemi olduğu Müstencid -Billâh devrinde de (1160-1170) sâhibü dîvânî'z-zimâm olarak hizmet etti. Bu görevi sırasında halife tarafından kendisine "Kâfî'l-küfât" lakabı verildi ve *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye* adlı eserini yazdı. Fakat Halife Müstencid bu kitapta yer alan bazı hikâyelerden haberdar olunca içinde kendisini aşağılayıcı nitelikte bir şeyler olacağı vehmine kapıldı ve İbn Hamdûn'u görevinden azlederek hapsedirdi. 11 Zilkade 562'de (29 Ağustos 1167) hapisanede ölen İbn Hamdûn, Bağdat'ta Mekâbir-i Kureys'te (bugünkü Kâzımeyn) İmam Muhammed el-Cevâd ve İmam Mûsâ el-Kâzım'ın kabirleri yanına gömüldü (İbn Hallikân, IV, 382).

İbn Hamdûn'un bilinen tek eseri *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye* adını taşımaktadır. İbn Hallikân, *et-Tezkire fi's-siyâse ve'l-âdâbî'l-melikiyye*, *Havâdisü's-sinîn* olarak da anılan eseri "tarih, edebiyat, fıkra ve şiir ihtiva eden en güzel kitap" olarak tanıtır ve daha sonraki müelliflerin böyle bir eser yazamadıklarını söyler. Genellikle filoloji ve tarihe dair bir antoloji niteliğinde olan eser yine İbn Hallikân'ın ifadesine göre halk arasında da şöhret kazanmıştır (*a.g.e.*, IV, 380). *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*'de dinî öğütler, meliklerin ve vezirlerin takip edecekleri siyaset, ahlâk, fıkralar, meliklere, reislere, çocuk ve kadınlara mersiyeler ve

tâziyeler, hicivler, tasvirler, gazeller ve hutbelerden çeşitli örnekler, atasözleri, Araplar'a ait haberler ve âdetler, fal, kehanet, şiir sanatları, şairlerin ve yazarların, ahmakların ve cahillerin fıkraları gibi konulara yer verilmiştir. Elli bab üzerine düzenlenen ve on iki cilt olduğu belirtilen eserin (Kütübî, III, 323; Safedî, II, 357) yazma nüshaları çeşitli kütüphanelerde (İbn Hamdûn, neşreden giriş, I, 14-17; Brockelmann, *GAL*, I, 333; *Suppl.*, I, 493) dağınık şekilde bulunmaktadırlar. Eserin ikinci babı *es-Siyâse ve'l-âdâbî'l-melikiyye* başlığıyla özet halinde müstakil olarak neşredilmiş (Kahire 1345), şarapla ilgili 44. babı Hilâl Nâcî tarafından yayımlanmıştır (*el-Mevrid*, V/4 [Bağdat 1976], s. 123-168). Önce I ve II. ciltlerini tahkik ederek yayımlayan İhsan Abbas (I-II, Beyrut 1983-1984), daha sonra Bekir Abbas ile birlikte eseri son cildi fihrist olmak üzere on cilt halinde neşretmiştir (Beyrut 1996). *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*'nin bu neşrinde 49 ve 50. bölümler bulunmamaktadır. Hz. Âdem'den 553 (1158) yılına kadar gelen tarihin bir özeti olan 49. bölümün 447-553 (1055-1158) yılları arasındaki kısmı doğrudan doğruya Irak ve Horasan'daki Selçuklu devri Türk tarihini ve bilhassa Abbâsî-Selçuklu münasebetlerini ilgilendirmektedir. İsmet Kayaoğlu hazırladığı doktora tezinde bu kısmı tahkik etmiştir (*Kitâb al-Tadhkira d'İbn Hamdûn, édition critique du tome XII: La partie d'histoire 447-553 H./1055-1158*, Paris 1970). Bu bölümün yazma nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde mevcuttur (III. Ahmed, nr. 2948). Aynı yerde (nr. 2981) bu cildin *Havâdisü's-sinîn* adıyla kayıtlı eksik bir nüshası daha bulunmaktadır (Karatay, III, 344-345). Dua kısmını ihtiva eden 50. bab ise henüz yayımlanmamıştır. Muhammed Nasr Mühennâ, eserin *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye* başlıklı ikinci babını özet halinde neşretmiştir (*Annales islamologiques*, sy. 21 [Kahire 1985], s. 3-15). Eseri ayrıca İbn Manzûr *Muhtaşarü't-Tezkireti'l-Hamdûniyye* (veya *el-Müntehab ve'l-muhtâr mine'n-nevâdir ve'l-aḥbâr*, nşr. Abdürrâzık Hüseyin, ts., bs. yeri yok) ve Mahmûd b. Yahyâ b. Sâlim b. Receb eş-Şeybânî de *Müntehabü'l-fünûn min Tezkireti İbn Hamdûn* adıyla ihtisar etmiştir (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 1649). İbn Hamdûn'un şiirlerinin bir kısmı İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-a'yan*'ında ve İmâdüddin el-İsfahânî'nin *Harîdetü'l-kaşr* adlı eserinde yer almaktadır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hamdûn, *et-Tezkiretû'l-Hamdûniyye* (nşr. İhsan Abbas – Bekir Abbas), Beyrut 1996, İhsan Abbas'ın girişi, I, 5-19; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* (Atâ), XVIII, 175; İmâdüddin el-İsfahânî, *Harîdetü'l-kaşr ve cerîdetü ehli'l-aşr* (nşr. M. Behcet el-Eserî – Cemîl Saîd), Bağdad 1375/1955, I, 184-185; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebe'*, IX, 185; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 380-382; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, III, 323-324; Safedî, *el-Vâfi*, II, 357; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân*, III, 370-371; *Keşfü'z-zunûn*, I, 383; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 206; Brockelmann, *GAL*, I, 333; *Suppl.*, I, 493; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, IX, 217; Karatay, *Arapça Yazmalar*, III, 344-345, 718-719; Sarton, *Introduction*, II/1, s. 445; Zirikî, *el-A'lâm* (Fet-hullah), VI, 85; Sâlihîyye, *el-Mu'cemü's-sâmil*, II, 216-217; İsâ İskender el-Ma'lûf, "et-Tezkiretû'l-Hamdûniyye", *MMİADm*, IV/10 (1924), s. 435-441; İsmet Kayaoglu, "İbn Hamdûn'un Kî-tâbü't-Tezkire'si", *AÜ İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, sy. 3, Ankara 1977, s. 351-355; Muhammed Nasr Mühennâ, "et-Tezkiretû'l-Hamdûniyye", *Alsl*, sy. 21 (1985), s. 1-17; "İbn Hamdûn", *IA*, V/2, s. 746; F. Rosenthal, "İbn Hamdûn", *EJ*² (İng.), III, 784; Abdülhüseyn Şehidî, "Bağdâdî, Bahâ'eddîn Ebü'l-Me'âlî Muhammed", *DMT*, III, 289-290; Âzertâş Âzernûş – Muhammed Seyyidî, "İbn Hamdûn", *DMBİ*, III, 364-365.

İNCİ KOÇAK

İBN HAMEVEYH, Fahrreddin

(فخرالدین ابن حمويه)

Ebü'l-Mehâsin Fahrüddin Yûsuf
b. Muhammed b. Ömer el-Cüveynî
(ö. 647/1250)

Eyyübî devlet adamı
ve kumandanı.

580 (1184) veya 582'de (1186) Dimaşk'ta doğdu. İlim ve siyasetle uğraşan Benî Hameviyye ailesine mensup olup Şeyhüş-şüüh Sadreddin Muhammed'in oğludur; es-Sâhibü'l-Kebîr ve Melikü'l-ümerâ unvanlarıyla tanınır. Babası ile Şeyh Mansûr b. Ebü'l-Hasan et-Taberî ve Muhammed Yûsuf el-Gaznevî'den hadis ve diğer dinî ilimleri okudu; yakınlarının teşvikiyle iyi bir dil ve edebiyat uzmanı oldu. Ancak daha sonra ilim ve edebiyatla uğraşmayı bırakarak ailesinin diğer fertleri gibi saraya intisap etti ve aynı zamanda süt kardeşi olan el-Melikü'l-Kâmil'in nedimliğine ve ordu başkumandanlığına kadar yükseldi.

Fahreddin İbn Hameveyh'in ilk siyasî görevi, 614'te (1217-18) Sultan el-Melikü'l-Kâmil tarafından Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh'a elçi olarak gönderilmesidir (İbn Nazîf, s. 73, 75). 617'de (1220), Haçlılar'a karşı iş birliği imkânları aramak

amacıyla Sincar'da bulunan el-Melikü'l-Kâmil'in kardeşi el-Cezîre hâkimi el-Melikü'l-Eşref Muzafferüddin Mûsâ'ya gönderilmiş, ancak başarılı olamamıştır (İbn Vâsıl, IV, 77). Daha sonra yine el-Melikü'l-Kâmil tarafından, Celâleddin Hârizmşâh'a meyleden kardeşi Dimaşk hâkimi el-Melikü'l-Muazzam İsâ'ya karşı Sicilya-Almanya İmparatoru II. Friedrich'le bir anlaşma yapmak üzere görevlendirilmiştir. Almanlar'la, kendilerine verilen bazı limanlar ve Kudüs şehri karşılığında bir antlaşma imzalayan İbn Hameveyh, imparatorun Akkâ'ya gelişinden sonra antlaşmayı şahsen yürürlüğe koymuş (626/1229) ve onunla dostluk kurarak mektuplaşmış, çeşitli konularda görüş alışverişinde bulunmuştur (İbn Nazîf, s. 176; İbn Vâsıl, IV, 206, 242, 251; Mekîn, s. 138).

el-Melikü'l-Kâmil, kardeşi el-Melikü'l-Muazzam İsâ'nın vefatından sonra Dimaşk'ta hüküm süren yeğeni el-Melikü'n-Nâsır Dâvûd'un üzerine yürüdüğünde (625/1228) yerine nâib olarak veliaht seçtiği büyük oğlu el-Melikü's-Sâlih Eyyüb'u bırakmış ve Fahrreddin İbn Hameveyh'i de ona hâzineden sorumlu yardımcı tayin etmişti. Ancak İbn Hameveyh, bir süre sonra el-Melikü's-Sâlih ile anlaşamayarak Dimaşk'a Sultan el-Melikü'l-Kâmil'in yanına gitti. Bu arada Dimaşk'ı yeğeninden alan el-Melikü'l-Kâmil burayı Harran, Urfa, Suruç, Re'sûl'ayn ve Rakka karşılığında kardeşi el-Melikü'l-Eşref Muzafferüddin Mûsâ'ya verdi ve İbn Hameveyh'i bölgeyi el-Melikü'l-Eşref Mûsâ'nın nâiblerinden teslim alması için Harran'a gönderdi (Mekîn, s. 138; İbn Nazîf, s. 176, 178). İbn Hameveyh daha sonra da Yemen ve Hicaz'da hüküm süren el-Melikü'l-Kâmil'in oğlu Atsız İakabıyla meşhur el-Melikü'l-Mes'ûd Selâhaddin Yûsuf'un ölümünün (626/1229) ardından Hicaz'ı ele geçiren Atsız'ın nâibi Nûreddin Ömer b. Ali b. Resûl'ün üzerine gönderildi (629/1232) ve bölgeyi kısa bir süre için de olsa tekrar kontrol altına aldı (İbn Nazîf, s. 235).

İbn Hameveyh'in Eyyübî tarihindeki asıl rolü, 635'te (1238) ölen el-Melikü'l-Kâmil'in yerine oğlu el-Melikü'l-Âdil'in getirilmesini ve onun Dimaşk'taki nâibliğine el-Melikü'l-Cevâd'ın tayin edilmesini sağlamasıyla başlar (İbn Vâsıl, V, 198). İbn Hameveyh, el-Melikü'l-Âdil'in kısa süren saltanat döneminin başlarında emîrül-ümerâ sıfatıyla nüfuzlu bir şahsiyet olarak öne çıkmış, diğer emîrlere ona açıkça muhalefette bulunmaktan çekinmişlerdir. el-Melikü'l-Kâmil'in ölümünden kısa bir süre sonra büyük oğlu ve veliahtı el-Melikü's-

Sâlih'in Dimaşk'ı el-Melikü'l-Cevâd'ın elinden alması üzerine daha önce burayı Kerek ve yöresi karşılığında el-Melikü'l-Kâmil'e veren el-Melikü'n-Nâsır Dâvûd Mısır'a gelerek el-Melikü'l-Âdil ile ağabeyi el-Melikü's-Sâlih Eyyüb'un aleyhinde anlaştı. Bu sırada el-Melikü'l-Âdil'in davranışlarından memnun olmayan İbn Hameveyh ve diğer emîrlere Nablus'ta bulunan el-Melikü's-Sâlih'i Mısır'a gelmeye teşvik ediyorlardı. Bu durumu haber alan el-Melikü'l-Âdil, İbn Hameveyh'i tutuklatarak Kal'atülcebel'de hapse attırdı (636/1239). Aynı yıl tahtı el-Melikü'l-Âdil'den alan el-Melikü's-Sâlih onu serbest bıraktıysa da Benî Hameviyye ailesinin lideri olarak nüfuzunun daha fazla artmasından çekindiği için evinde göz hapsine aldı (İbn Vâsıl, V, 276). Ancak 643 (1245-46) yılında kardeşi vezir ve başkumandan Muînüddin İbn Hameveyh vefat edince hem Eyyübî emirlerine, hem de bölgedeki Haçlılar'a karşı verdiği mücadelede kendisinden yararlanmak için onu başkumandanlığa getirdi (Mekîn, s. 150). İbn Hameveyh, el-Melikü's-Sâlih döneminde başkumandan sıfatıyla pek çok seferi yönetti. Bu göreve tayin edildiği yıl önce el-Melikü'n-Nâsır Dâvûd ile müttefik Hârizmliler'i yenerek Belkâ'yı ele geçirdi; ardından sığın-dıkları Kerek'i kuşatıp el-Melikü'n-Nâsır Dâvûd'u Hârizmliler'i kendisine teslim etmeye mecbur bıraktı (İbn Vâsıl, V, 363; Mekîn, s. 157). Ertesi yıl Taberiye'yi Haçlılar'dan geri aldı ve surlarını yıktırdı; fakat bundan sonra Busrâ'yı muhasara ettirse de hastalandığı için Kahire'ye dönmek zorunda kaldı (İbn Vâsıl, V, 215; Mekîn, s. 145). 646'da (1248) Humus'a ve 647'de IX. Louis kumandasında Mısır'a saldıran Haçlılar'a karşı büyük bir mücadele verdi; ancak bu arada hücumlarına daha fazla direnemeyerek Mısır'a çekilirken Dimyat'ı boşaltıp onlara bırakmak gibi büyük bir hata yaptı.

Sultan el-Melikü's-Sâlih'in vefatının (647/1249) ardından Türk asıllı eşi Şecerüddür, Mısır ordusu başkumandanı İbn Hameveyh ve emirlerden Cemâleddin Tavâşi bir araya gelerek Haçlı tehlikesinin olduğu bu sırada sultanın ölümünü gizlemeye karar verdiler. Sultanın oğlu Turan Şah Hasankeyf'ten (Hisnıkeyfâ) çağrıldı (İzzeddin el-Askalânî, s. 380). Ancak sultanın ölüm haberi askerler arasında duyulmuştu. Bu esnada yönetim Şecerüddür ve İbn Hameveyh'in elinde idi (Mekîn, s. 159). İbn Hameveyh'in sultan gibi davranması Memlük emirlerini kızdıırıyordu. Kendisine karşı bir hareket başlatmaları üzerine